

Cenzura PRL wobec twórców emigracyjnych na początku lat osiemdziesiątych XX wieku. Errata do *Czarnej księgi cenzury PRL*

(opracowanie tekstologiczne Wiktor Gardocki)*

Uniwersytet w Białymstoku, kontakt: wiktorgardocki@o2.pl

Sztuka Edycji 2/2015
ISSN 2084-7963 (print)
ISSN 2391-7903 (online)
s. 117–121

W *Czarnej księdze cenzury PRL*¹ wydanej w 1977 roku w Londynie, oprócz wyboru dokumentów Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk (dalej GUKPPiW) dotyczących takich dziedzin, jak sprawy społeczno-polityczne czy gospodarcze, znalazły się materiały poświęcone kulturze (dział dziewiąty „Książki zapisów i zaleceń”).

Stosując się do wytycznych w nich zawartych, urzędnik GUKPPiW przeglądający materiały zgłaszane do kontroli, eliminował z prasy i książek treści z punktu widzenia władzy ludowej najbardziej newralgiczne. Dysponował on także wytycznymi odnoszącymi się do polskich twórców emigracyjnych. W głównej mierze chodziło więc o to, by cenzor wiedział, jakie informacje o danej osobie (i w jakim kontekście) mogą ukazać

* Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2017.

¹ *Czarna księga cenzury PRL*, wyb. T. Strzyżewski, Londyn 1977.

się w Polsce. W „Książce zapisów i zaleceń” wyszczególniono m.in. nazwiska Ferdynanda Goetla, Czesława Miłozza, Mariana Hemara, Jerzego Giedroycia, Gustawa Herlinga-Grudzińskiego, Konstantego Jeleńskiego. Wobec tych oraz wielu innych autorów przebywających na emigracji stosowano cenzorskie instrukcje.

Na przykład przy próbie publikacji artykułu prasowego na temat Goetla (albo wymienienia jego nazwiska w tekście) kierowano się następującymi wytycznymi:

- a) [...] W publikacjach omawiających bezpośrednio życie i twórczość którejś z podanych wyżej osób, jeżeli nie uczyniono tego w samym tekście – należy przestrzegać zasady, aby w przedmowie, posłowie lub przypisie znalazła się krótka charakterystyka danej postaci wraz z określeniem stanowiska zajmowanego przez nią w przeszłości lub obecnie w stosunku do naszego ustroju.

W prasie specjalistycznej, kulturalnej, literackiej, społeczno-politycznej można zwalniać artykuły, eseje, opracowania na temat wymienionych osób przy zachowaniu podanych wyżej zasad.

Należy natomiast eliminować ich nazwiska oraz tytuły utworów z prasy codziennej, radio i TV, z wyjątkiem informacji krytycznych².

Jeśli chodziło zaś o Herlinga-Grudzińskiego, stosowano następujące zalecenia:

- c) w stosunku do niżej wymienionych pisarzy, naukowców i publicystów przebywających na emigracji (w większości współpracowników wrogich wydawnictw i ośrodków propagandy antypolskiej) należy przyjąć zasadę bezwarunkowego eliminowania ich nazwisk oraz wzmianek o ich twórczości, poza krytycznymi, z prasy, radia i TV oraz publikacji nieperiodycznych o nienaukowym charakterze (literatura piękna, publicystyka, eseistyka). Można natomiast [...] zwalniać [...] tytuły ich utworów bądź krótkie wypowiedzi na ich temat, uzasadnione charakterem publikacji. Dotyczy to również bibliografii, wykazów nazwisk, indeksów itp. [...]³.

Nazwiska niektórych ludzi pióra skreślano w książkach i czasopismach dziesiątki razy, nie mówiąc o utworach ich autorstwa, których nie pozwalano drukować.

Cenzorskie dyspozycje poddawano oczywiście zmianom i aktualizacjom. Jednej z nich dokonano w maju 1980 roku. Świadczy o tym poufna *Notka informacyjna nr 2* sporządzona w głównym urzędzie 20 maja 1980 roku – będąca wyimkiem z innego, obszerniejszego dokumentu. Zawierała ona zmodyfikowane, odświeżone instrukcje, jakimi należy kierować się, cenzurując publikacje poświęcone twórcom emigracyjnym. O ile w latach siedemdziesiątych instrukcje zamieszczono w „Książce zapisów i zaleceń” GUKPPiW w *Dziale IX. Kultura*, o tyle w 1980 roku – znalazły się one już w dziale trzynastym (jako zapis nr 1), być może wskutek zmian administracyjnych. Notka informacyjna nr 2 z 20 maja 1980 roku jest prawdopodobnie nowszą wersją zalecenia zawartego w „Książce zapisów i zaleceń” GUKPPiW z lat siedemdziesiątych, opublikowanej w *Czarnej księdze cenzury PRL*.

Zgodnie z *Notką nr 2* na początku lat osiemdziesiątych twórców emigracyjnych dzielono w GUKPPiW na kategorie. W zależności od „stosunku” autora do PRL, przyznawano

Nazwiska
niektórych
ludzi pióra
skreślano
w książkach
i czasopismach
dziesiątki razy

² Ibidem, s. 54. Zob. również: T. Strzyżewski, *Wielka księga cenzury PRL*, Warszawa 2015, s. 85–86.

³ Ibidem, s. 56.

odpowiedni status: „a”, „b”, „c”, „d”, „e”, „f” albo „g”⁴. W notce opisano również pewne kryteria przynależności do wskazanych grup i problemy związane ze stosowaniem cenzorskich instrukcji w praktyce.

Dokument podpisał wiceprezes GUKPPiW Edward Adamiak.

Wprowadzanie w życie zaleceń zawartych w poniższym dokumencie (i wcześniejszych jego wersjach) przyczyniło się do tego, że świadomość społeczna dotycząca twórców emigracyjnych nie była w Polsce zbyt duża. Dobitnie przekonano się o tym w październiku 1980 roku. Kiedy Czesław Miłosz zdobył Nagrodę Nobla, wielu krytyków literackich wskazywało, że jest to w Polsce pisarz mało znany. Wojciech Karpiński komentował wówczas ironicznie: „Wiele osób sięgnęło zapewne w domu po Małą Encyklopedię PWN. Jest. Miłosz – książę Serbii, chłop z pochodzenia, wódz antytureckiego powstania 1815. Dla Czesława Miłosza miejsca zabrakło”⁵.

W prezentowanym niżej dokumencie zachowano oryginalną składnię, uwspółcześiono natomiast ortografię i poprawiono interpunkcję. W nawiasach kwadratowych zamieszczono rozwinięcia skrótów.

Dokumenty są przechowywane w Archiwum Akt Nowych w Warszawie w zespole GUKPPiW.

Zgodnie
z *Notką nr 2*
na początku lat
osiemdziesiątych
twórców
emigracyjnych
dzielono
w GUKPPiW
na kategorie

Notka informacyjna nr 2

Nowa wersja zapisu nr 1 w Dziale XIII dotyczącego emigrantów wprowadza dwie generalne zasady: 1 – eliminowanie nazwisk w nim występujących ze środków masowego przekazu; 2 – wszelkie odstępstwa od zapisu możliwe są tylko za zgodą kierownictwa GUKPPiW.

Zapis ten zawiera następujące zmiany w stosunku do wersji dotychczas obowiązującej:

1. Wyraźniej określone zostały rodzaje środków przekazu, w których dane nazwisko może zostać opublikowane, a także warunki, jakie muszą towarzyszyć poszczególnym rodzajom publikacji. W tym celu określone zostało we wstępie, co należy rozumieć przez publikacje naukowe, zaś w „Uwagach” do pkt. „c”, „d”, „e” podano wykaz tytułów, które należy traktować jako prasę literacką.
2. Wprowadzono wyraźniejszy podział na grupy, wobec których mają być stosowane określone rygory przy dopuszczaniu do publikacji. I tak:
 - w GRUPIE „a” znaleźli się historycy i publicyści emigracyjni oraz publikujący swe prace byli działacze polityczni z okresu międzywojennego i z czasów wojny (większość z nich już nie żyje), przesunięto natomiast do innej grupy występujących tu literatów. Utrzymana została zasada publikowania ich nazwisk i powoływania się na nich tylko w pracach naukowych, zrezygnowano natomiast z wymogu dopisywania przy każdej wzmiance określenia stosunku danej osoby do naszego ustroju. Wymóg ten bowiem nie tylko stwarzał częste napięcia między GUKPPiW a wydawnictwami, ale bywał także technicznie niewykonalny w tych publikacjach, których temat zmuszał do wylizywania nazwisk np. przedwojennych działaczy SN czy PPS;

⁴ Niewykluczone, że było ich więcej. W prezentowanych niżej dokumentach skala kończy się na „g”.

⁵ W. Karpiński, *Nobel dla Miłosza*, „Wiedza i Życie” 1980, nr 11, s. 3.

- w GRUPIE „b” (obejmującej, identycznie jak dotąd, uciekinierów i emigrację 1968–69) ograniczono możliwość publikacji nazwisk tylko do utworów opublikowanych w Polsce (dotychczasowy zapis nie zawierał tego rygoru). Utrzymana została zasada wymieniania tych nazwisk tylko w pracach naukowych i bez żadnych – poza krytycznymi – szerszych omówień;
 - w GRUPIE „c”, „d”, „e” znaleźli się pisarze i poeci, w stosunku do których utrzymana została zasada wąskiego zasięgu publikowania informacji o nich. Zasięg ten został ograniczony do książek i wymienionej prasy literackiej;
 - w GRUPIE „f”, obejmującej współpracowników wrogich ośrodków, utrzymana została zasada publikowania wzmianek o nich tylko w pracach naukowych. Utrzymano także wymóg opatrywania charakterystyką postawy politycznej danej osoby w razie zgłoszenia obszerniejszego fragmentu na jej temat, zrezygnowano natomiast z tego wymogu przy wzmiankach lub informacjach bibliograficznych. Z dotychczasowej praktyki wynika bowiem, że w materiałach historycznych dot. okresu międzywojennego, gdzie wiele z tych nazwisk dość często występuje, dopisywanie tego rodzaju uwag spełnia rolę odwrotną od zamierzonej intencji zapisu – powoduje zbędne eksponowanie nazwiska.
3. Wprowadzone zostały zmiany w zasadach traktowania poszczególnych osób. Nie umieszczono w zapisie Adama Czerniawskiego i (nieżyjącego) ks. Stanisława Bełcha. Obaj przyjeżdżali legalnie do Polski, brali udział w imprezach organizowanych przez władze PRL lub polskie instytucje (np. A. Czerniawski brał udział w spotkaniu tłumaczy z języka polskiego, zaś ks. Bełch prowadził cykl wykładów na KUL-u). Wprowadzono natomiast szereg nazwisk dotąd niewystępujących w zapisie, lecz znanych z innych dokumentów cenzorskich, wychodząc z założenia, że nazwiska osób, których dotyczą rygory zapisu, powinny być zebrane w jednym miejscu. I tak:
- do GRUPY „a” wprowadzono dotąd w zapisie niewystępujących: Z[ygmunta] Berezowskiego, T[adeusza] Bieleckiego, W[acława] Jędrzejewicza, K[amila] Kantaka, T[ytusa] Komarnickiego. Z grupy traktowanej dotąd jako „współpracownicy wrogich ośrodków” przeniesiono tu następujących historyków i przedwojennych działaczy – nieżyjących: A[dama] Ciołkosza, K[arola] Popiela, A[dama] Pragiera, Z[bigniewa] Stypułkowskiego, P[awła] Zarembe; żyjących: J[ędrzeja] Giertycha, J[ózefa] Garlińskiego, W[ojciecha] Wasiutyńskiego;
 - do GRUPY „b” wprowadzono dotąd niewystępujące nazwiska: S[eweryna] Bialera i M[arii] Kureckiej, przeniesiono z innych Z[bigniewa] Byrskiego, W[itolda] Jedlickiego, W[łodzimierza] Odojewskiego;
 - do GRUPY „d” wprowadzono dotąd niewystępującego M[ieczysława] Grydzewskiego, przeniesiono z innych: J[ana] Bielatowicza, F[erdynanda] Goetla, H[erminię] Naglerową, S[tefanię] Zahorską;
 - GRUPA „e” (dotychczasowy zapis nr 13-XIII) nie zawiera nowych nazwisk;
 - GRUPA „f” zredukowana została o osoby przeniesione do innych grup. Wprowadzono natomiast nazwiska osób dotąd w zapisie niewystępujących;
 - GRUPA „g” – to osoby traktowane zgodnie z ostatnią (11 IX 1979 r.) modyfikacją zapisu. Dodatkowo – w stosunku do dotychczasowej wersji – zaproponowano analogiczne traktowanie jak [Józefa i Marii] Czapskich i [Jerzego] Stempowskiego, następujących osób: A[leksandra] Hertza, T[ymona]

Terleckiego, K[arola] Zbyszewskiego, W[acława] Grubińskiego, a to z uwagi na ich znaczny (i często przywoływany w pracach naukowych) dorobek z okresu międzywojennego⁶.

Key Words: censorship in the Polish People's Republic, *Czarna księga cenzury PRL*, Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, Polish culture, instruction used by censors, Polish emigratory authors

Summary: In 1977, thanks to Tomasz Strzyżewski, who took away from Poland and delivered to publication some internal documents of Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, unknown and shocking materials were brought to light. They were published in a book entitled *Czarna księga cenzury PRL*.

As it turned out, by the censorship of books, magazines and other publications the government tried to control almost every sphere of life: information about current economic, social and political events as well as historical problems (for instance the Katyń case) were profoundly important.

Czarna księga cenzury PRL contains also materials related to Polish culture and its representatives, among others those who emigrated. With reference to their case, some specific requirements were in force. In books and magazines published in Poland their names were crossed out, their books were not allowed to be published. Only sometimes, conditionally, pieces of specific information were tolerated; however, solely in small print run publications.

The requirements published in *Czarna księga cenzury PRL* went into effect in the 1970s; however, they were later updated. *Notka informacyjna nr 2* presented in the study is a modified, renewed version of the instruction used by censors who could give permission to publish all issues connected with Polish emigratory authors. It was prepared in May 1980.

⁶ AAN, GUKPPIW, sygn. 1545, k. 13–15.